

Kuidas läbida ajaproovi?

Arutus temporaalsest aksioloogiast

MAREK VOLT

Artikkel käsitleb ajaproovi läbimise kriteeriumi küsimust. Esmalt keskendun probleemile, kas ajaproovi läbimise kriteeriume saab sõnastada esteetiliselt. Seejärel analüüsin ajaproovi n-ö ajalisi nõrkusi ja võimalusi nendest vabanemiseks (nt finalismi eeldusest loobumine). Viimaks käsitlen ajaproovi rolli hindamisstandardina.

Hea muusika kestab igavesti. Maailm on igasugust müra täis ja inimesed otsivad muusikas midagi tõelist. Kui muusika on hea, siis peab see ka ajaproovile vastu.

– Rob Halford¹

1. Sissejuhatus

Inimesi näib paratamatu järjekindlusega saatvat uskumus aja paika panevast ja parandavast jõust. Pean silmas selliseid ütlusi nagu „aeg annab arutust”, „aeg paneb kõik paika”, „aeg parandab kõik haavad”, ja eeldatavasti oskab lugeja seda loetelu märksa pikemaks punuda. Sellised elutarkused on koha leidnud ka kunstiteoreetilistes aruteludes, kus „ajaproovi” peetakse juba ammustest aegadest kunsti väärtuse näitajaks.² Et tegemist on üleilmselt levinud veendumusega, võib siinkohal piirduda vaid mõne näitega maarjamaisest kunstidiskursusest. Nii on väidetud: „Kunstiväärtuse rangeks ja halastamatuks hindajaks on aeg. Ta määrab teose kas surmale või elule, avastab šedöövrites üha uusi varjatud väärtusi, õpetab kunsti nägema mitmest vaatevinklist.”³ Või: „Orienteeruda kaasaegses kunstis pole kaugelki kerge ülesanne, sest kogu kunsti-praktika oma hea ja halvaga on ju n.-ö. käega katsuda, kuna peaaegu kõik kunstnike

1 „Me oleme purunematud!” Tristan Priimägi kohtus klassikaliste hevimeestega ansamblist Judas Priest. – Eesti Ekspress. Areen 8. XII 2005.

2 Vt Anthony Savile'i mastaapset teost: A. Savile, *The Test of Time: An Essay on Philosophical Aesthetics*. Oxford: Clarendon, 1985.

3 J. Jürisson, *Palestrinast Bachini. Muusikaajaloolisi etüüde*. Tallinn: Eesti Raamat, 1966, lk 144.

loomingust jõuab vaatajani ja kuulajani. Eks tõeliseks hindajaks ole siin aeg, mille käigus selgub, milline kunstiteos on tõeliselt hea, milline halb.”⁴

Kuigi sõna „ajaproov” tarvitamine on muutunud harjumuspäraseks,⁵ pole teoreetikud ajaproovi tähendust ja rolli alati üheselt mõistnud. Pikemalt analüüsivõib leida vähemalt viit tüüpi küsimusi, milles alatasa on erimeelsusi.⁶ Võtkem esimeseks näiteks ajaproovi *põhjendamise* küsimus. Mis kaalutlustel peaks ülepea arvama, et „aeg”/tulevik/järeltulevad põlved on kunstiteose väärtuse üle otsustamisel viimne instants? Eelmises lauses kasutasin sõna „kunstiteos”, ent ajaproovi *rakendusobjekt* ongi üks erimeelsuste allikaid: kas ajaproov näitab pelgalt üksiku kunstiteose väärtust, või saab seda samavõrd rakendada ka üldisemate kunstikategooriate suhtes, nagu näiteks kunstiliigid, kunstivoolud, kunstnik või tema looming tervikuna? Pealegi, juhul kui peaks eeldatama, et ajaproovi läbimine näitab kunstiteose väärtust, tekib kolmandana veel ka nn *hinnangutermini küsimus* – küsimus sellest, kas ajaproovi läbinud kunstiteos on „suur kunst”, „väljapaistev kunst”, „klassika”, „tõeline kunst”, „kõrge esteetiline väärtusega” või üksnes „hea kunst”. Neljandaks tülküsimuseks on olnud ajaproovi *staatus* hindamisstandardina. Milline on ajaproovi roll ja tähtsus võrrelduna teiste konkureerivate hindamisstandarditega (nt siirus, väljenduslikkus, tõetruudus, orgaaniline ühtsus vms.)? Viimaseks ja võib-olla kõige tähtsamaks võib pidada küsimust *ajaproovi läbimise tingimustest*.

Just küsimus, mis peab kunstiteosega „juhtuma”, et see ajaproovi n-ö väärikalt vastu peaks, on selle artikli peamine teema. Esmalt selgitan lähemalt ajaproovi läbimise kriteeriumi probleemi, keskendudes küsimusele, kas ajaproovi läbimise kriteeriume võiks sõnastada näiteks esteetiliselt. Seejärel analüüsin ajaproovi n-ö ajalisi probleeme ja võimalusi nendest vabanemiseks (nt finalismi eeldusest loobumine jms), jõudes viimaks välja ajaproovi rolli määratlemiseni uute kunstiteoste hindamisel.

2. Ajaproovi läbimise kriteerium

Kuna „ajaproovi läbimine” on kahemõtteline fraas, tuleb mul esiteks täpsustada, et reeglina peetakse ajaproovi läbimise all silmas n-ö positiivset läbimist, mitte lihtsalt juhtumit, kus me ajaproovi läbimist uurime. Selgitavalt võiks osutada analoogiale igasuguste testide (nt eksamil) või proovide (sh doping) läbimisega, kus laias mõttes läbivad proovi/testi kõik, kes testi tegid (proovi andsid), ent kitsamas mõttes ainult need, kes testist/proovist n-ö läbi said.

4 E. Rehe, Vestlusi maitsest. Tallinn: Eesti Raamat, 1970, lk 55.

5 Nii on kirjutatud, et „1960. aastate põlvkonna loomingus on ridamisi ehitisi, mis on ajaproovile väärikalt vastu pannud ja mõjuvad tänagi kaasaegselt” (K. Hallas-Murula, Arhitekt ja tema aeg – Voldemar Herkel. – Sirp 9. I 2009) kui ka, et „1894. aastal ilmus lühijutukogumik „Mõtisklused surmast: romantilised jutustused”, mis on tema kõige rohkem ajaproovile vastu pidanud teos” (A. Randviir, Eric Stenbock – dekadentlik õuduskirjanik ja Eesti mõisnik. – Eesti Ekspress. Areen 22. XI 2004).

6 H. Peyre, The Failures of Criticism: Emended Edition of Writers and Their Critics. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967, lk 258–273; P. A. Michelis, Aisthetikos: Essays in Art, Architecture, and Aesthetics. Detroit: Wayne State University, 1977, lk 104–107; A. Savile, The Test of Time; S. Godlovitch, Aesthetic Judgment and Hindsight. – The Journal of Aesthetics and Art Criticism 1987, Vol. 46 (1), lk 75–83; A. Silvers, The Story of Art is the Test of Time. – The Journal of Aesthetics and Art Criticism 1991, Vol. 49 (3), lk 211–224; A. H. Goldman, Aesthetic Value. Boulder: Westview, 1995, lk 170–177.

Teiseks, selles artiklis ei tegele ma küsimusega, kas see või too konkreetne kunstiteos on ajaproovi läbinud – see küsimus jäägu kunstikriitikutele või kunstiajaloolastele vastata. Kunstifilosoofina arutlen ajaproovi läbimise kriteeriumite üle abstraktselt, küsides, millised on ajaproovi läbimise tarvilikud ja/või piisavad tingimused.

Nende tingimuste määratlemises ollakse üksmeelil vaid nn kestvus-karakteristiku osas. Ajaproovi läbinud teoseid iseloomustatakse sõnadega „püsib kestvalt paljude (kriitikute) huviorbiidis”, „on igavene võlu”, „võime kestvalt võluda meid ja tuhandeid järgnevaid põlvkondi”, „hindavad miljonid pikema aja vältel”, „saab mitmeid ajastuid järjepanu (tunnustatud) kriitikutelt kiitvaid hinnanguid”, „loetakse (mängitakse, esitatakse) läbi mitmete põlvkondade” jne.⁷ Ilmselt ei tuleks selliste kronoslike tunnuste sisaldumist ajaproovis imeks panna, sest mispärast muidu saaksime rääkida *aja*-proovist. Konsensus selles, et ajaproovi tuumaks on kunstiline permanents, hakkab haju-ma aga niipea, kui asutakse määratlema, kui kaua ja kuidas peab teos kestma. Viimase küsimusega antakse mõista, et pikaajalisusest üksi ei piisa. Selleks et kunstiteos läbiks ajaproovi, ei pea see mitte ainult olema paljude põlvkondade tähelepanu all, vaid tähelepanu all tuleb olla *teatud kindlal viisil* – see peab olema n-ö õige.

3. Esteetilistel põhjustel

Mitmete teoreetikute väitel pole asjaolu, et (näite-)kunstiteos on püsinud pikka aega lavalaudadel (olnud kuulus, popp, moes vms) iseenesest veel otsustav väärtus-indikaator, *kui* see ei rajane adekvaatsel positiivsel väärtusotsustusel. „Adekvaatse väärtusotsustuse” all aga mõeldakse sageli seda, et kunstiteos peab kestvalt huviorbiidis viibima *esteetilistel põhjustel*.⁸

Küsigem nüüd, kas esteetiliste tingimuste pookimine ajaproovi läbimise kriteeriumisse on õigustatud. Et sellele küsimusele mõttekalt vastata, tuleks esmalt anda mõni konkreetne sisu mõistele „esteetiline”, sest neist paljudest tähendustest, mis sellele mõistele on antud, pole ükski iseenesestmõistetav ega kohustuslik. Oletame, et ajaproovi teoretik mõistab teose esteetilist „võtmist” nii, nagu seda on teinud Jerome Stolnitz oma nüüdseks juba kanooniliseks kujunenud esteetilise hoiaku teoorias: objekti (nt kunstiteose) kogemist tema enese pärast, ilma edasise otstarbeta.⁹

Kõige tõsisemat probleemi, mida esteetiliselt mõistetud ajaproovi läbimise kriteerium enesega kaasa toob, saab iseloomustada kunstiteose kogemistingimuste mõiste kaudu. Kogemistingimused on kunstiteose „õige” tõlgendamise/hindamise teenistuses olev episteemiliste (teadmised kunstnikust, selle kavatsusest, kunstiajaloo ja kunstiteooriast jms), psühholoogiliste (kunstikogejalt eeldatud vaimuseisund jms)

7 J. D. Logan, *The Source and Aesthetic Value of Permanency in Art and Literature*. – *The Philosophical Review* 1901, Vol. 10 (1), lk 36–44; I. A. Richards, *Principles of Literary Criticism*. London: Routledge, 2002, lk 206–208; M. W. Rowe, *Kunsti definitsioon*. – *Akadeemia* 1998, nr 8, lk 1672–1691; D. E. W. Fenner, *In Celebration of Imperfection*. – *The Journal of Aesthetic Education* 2004, Vol. 38 (2), lk 67–79.

8 M. C. Beardsley, *The Aesthetic Point of View: Selected Essays*. Eds. M. J. Wreen, D. M. Callen. Ithaca, London: Cornell University Press, 1982, lk 332–351; A. Savile, *On Passing the Test of Time*. – *British Journal of Aesthetics* 1977, Vol. 17 (3), lk 195–209.

9 J. Stolnitz, *Aesthetics and Philosophy of Art Criticism: A Critical Introduction*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1960, lk 34–42.

tingimuste komplekt.¹⁰ Selle komplekti konkreetne sisu (ja kas seda saab sõnastada üksikute teoste või nt kunstivoolude kohta käivatena) sõltub mitmetest sattumuslikest kunstiteoreetilistest asjaoludest. Nende asjaolude tõttu on kogemustingimused sageli vaidlusküsimuseks,¹¹ ent üks on ometi selge: valed kogemustingimused tähistavad neile tugineva hinnangu. Just viimase probleemi otsa komistabki see, kes väidab, et ajaproovi läbimise kriteeriumid tuleb sõnastada esteetilises võtmes.

Selgitagem seda esteetilise kunstikäsitluse näite abil. Klassikaline etteheide esteetilisele kunstikäsitlusele seisneb selles, et esteetilise kunstikäsitluse poolt legitimeeritav hoiak (s.o huvitu hoiak) kunstile, on mõnd tüüpi kunsti puhul (nt poliitiline kunst, sh feministlik) ebasobiv. Mõte on selles, et sedasorti kunsti kogemistingimused nõuavad just nimelt huvikeskset lähenemist – teose poliitilise taotluse arvestamist selle peamise kunstilise sisuna, mitte selle esteetiliselt sulustamist, nagu võiks nõuda esteetilise kunstikäsitluse pooldaja.¹² Oletame siis, et üht sellist poliitilise kunsti teost on mitmed põlvkonnad just nimelt esteetiliselt kaalutlustel kõrgelt kodeerinud – teos on pärvinud lugupeetud kriitikute kõrge hinnangu, olnud mängukavades (näitustel, või laialdaselt loetud). Niisiis, esteetiliselt mõistetud ajaproovi läbimise kriteeriumide järgi tuleks seda teost lugeda ajaproovi läbinuks. Ometi on see järelalus ühel ilmsel põhjusel ekslik. Hoolimata sellest, et antud teos on esteetiliste standardite järgi kõrgelt hinnatud, on teose esteetiline kogemine vastuolus seda laadi kunstiteose õigete kogemistingimustega – hinnang oli tehtud vääralt aluselt.

Mõistagi pole küsimus poliitilises kunstis ega ka esteetilises kunstikäsitluses.¹³ Eelneva analüüsiga kavatsesin lihtsalt iseloomustada ajaproovi läbimise kriteeriumide määratlemisel tekkivat probleemi: niipea kui püütakse formuleerida ajaproovi läbimise tingimusi, satutakse tavaliselt kunsti kogemistingimuste võitlusväljale, mis on määratud erinevate kunstikontseptsioonide poolt – ajaproovi läbimise kriteeriumid väljendavad teoreetiku kunsti-ideoloogilisi tunde. Ma ei tea, kuidas selliste tungide vahel otsustada ja võib-olla on see lihtsalt kunstiteoreetilise alusväärtuse valimise küsimus, kus loogilised argumendid ei kehti. Teisalt, konkreetsetest kunstikontseptsioonidest puhastatud ajaproov (s.t et ajaproov ei oleks mingi konkreetse kunstiteooria avalik või varjatud häälekandja) võib osutada kättesaamatuks teoreetiliseks ideaaliks.

10 H. Khatchadourian, *The Concept of Art*. New York: New York University Press, 1971, lk 141–190; P. Ziff, *Reasons in Art Criticism*. – *Art and Philosophy: Readings in Aesthetics*. Ed. W. E. Kennick. New York: St. Martin's Press, 1964, lk 605–622; Ch. L. Stevenson, *Interpretation and Evaluation in Aesthetics*. – *Art and Philosophy*, lk 466–497; M. C. Beardsley, *The Aesthetic Point of View*. – *Metaphilosophy* 1970, Vol. 1, lk 39–58; E. M. Zemach, *Real Beauty*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1997, lk 71–94.

11 Nt kas kunstiteose hindamine eeldab, et kunstiteose vahetut kogemist ja kunstiteose meeldivust? Vt M. Volt, *Vahetu kogemise roll kunstiteose hindamisel: ontoloogilised ja episteemilised eeldused*. – *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 2006, kd 15 (1/2), lk 47–58; M. Volt, *Kas hea kunst peab meeldima? Arutlus deontilisest aksioloogiast*. – *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 2007, kd 16 (3), lk 85–99.

12 P. Z. Brand, *Disinterestedness and Political Art*. – *Aesthetics: The Big Questions*. Ed. C. Korsmeyer. Oxford: Blackwell, 1998, lk 155–171; N. Carroll, *Philosophy of Art: A Contemporary Introduction*. London, New York: Routledge, 1999, lk 174–182.

13 Antiesteetilisi pretensioone võime tuvastada ka kontseptuaalkunstis, mille autorid on püüdnud tühistada kunsti kogemise esteetilisi konventsioone. Vt *Philosophy and Conceptual Art*. Eds. P. Goldie, E. Schellekens. Oxford: Clarendon Press, 2007.

4. Mitme ajastu probleem ja hinnangunihked

Ühe vaate kohaselt käsitleb iga epohh „Hamletit ja Don Quijotet omamoodi, kuid nad mõlemad „on elanud” juba üle kolmesaja aasta ja „elavad” edasi senikaua, kui inimesed leiavad nende iseloomus, mõtisklustes ja toimingutes midagi neile endile lähedast ja huvitavat”.¹⁴ Selle näite esitamise mõte peaks olema ilmne: kuigi ajaproovi pooldajad kasutavad ohtralt „aeg näitab”-retoorikat, on nad reeglina üsna umbmäärased küsimuses, mis ajaühikutes ajaproovi väljendatakse – on selleks „ajastu”, „epohh”, „järeltulevad põlvned”. Ent veelgi enam on nad kimpus küsimusega, mitmelt ajastult (epohhilt, põlvkonnalt) peab kunstiteos positiivse hinnangu pälvima, enne kui võime ütelda, et teos on ajaproovi läbinud. Kui kaua võtab ajaproovi läbimine aega?

Ajaproovi apologet ei tohiks muidugi jätta ekslikku muljet, nagu oleks ajastuhinnangu kindlaksteegemine lihtne protseduur. Esiteks juba seetõttu, et see eeldab kunstiloo periodiseerimist suhteliselt diskreetseteks ajastuteks, epohhideks jms ning sellel on manu spekulatiivsuse mekk: üksnes epohhi ümberdefineerimisega võime üksikuid kunstiteoseid näha kord ajaproovi läbinuna, kord jälle mitte. Samavõrd probleemiline on ajastuhinnangu tuvastamine/tuletamine. Koondades luubina oma pilgu teatud ajastule või ajahetkele, kipub konsensus hinnangutes haihtuma, mistõttu on ajastuhinnangu abstraheriv tuletamine enam kui raske. Nii näiteks on Jean-François Millet’ näitel osutatud, et kuigi Reginald Howard Wilenski ja Roger Fry teda ignoreerivad, käsitleb Frank Jewett Mather teda 19. sajandi prantsuse maalikunsti tähtsaima autorina.¹⁵

Sageli on aga ajastu hinnangut väga raske tuletada üksnes seetõttu, et kõik, mida me mõne ajastu kohta teame, on teatud teose huviorbiidis püsimine (mängukavades figureerimine, loetavus) ja see, nagu eespool vihjatud, võib pigem tähendada alandlikku vastutulekut pööbli maitsele ja allumist turunõuetele kui positiivset kunstilist väärtust.

Pealegi, pole kindel, kas „valged laigud” konkreetse kunstiteose hindamise ajaloos tähistavad halvimat hinnangut (totaalset hülgamist) või hoopis püha kunstiteose verbaalse puutumatusena staatust. Esimene võimalus tuleb meile aga meelde, et ka suurimate teoste („Hamlet”, „Don Quijote”) puhul pole ajastud oma hinnanguis olnud üksmeelsed! Kunstiajaloolased, kunstikriitikud ja esteetikud on varmad dokumenteerima kunstiajaloolisi nähtusi, mille hindamine on kõikunud pendlina ühest äärmusest teise – mis peale pikaajalist põlgust on seejärel üle elanud aktiivse taasavastamise perioodi.¹⁶ William Kennicki tõdemusel oleme me „...küllalt teadlikud tõigast, et mingile luuletajale või maalikunstnikule langetatud hinnang muutub ajastust ajastusse. El Greco või Shakespeare’i maine ei ole sugugi alati olnud see, mis ta on praegu, ja keegi ei tohiks olla üllatunud, kui see peaks tulevikus muutuma.”¹⁷ Oluline on siinkohal rõhutada, et suurema osa neist kunstnikest (või nende teostest), kellele sel puhul osutatakse –

14 M. Kagan, *Esteetika algeid*. Tallinn: Eesti Raamat, 1970, lk 188–189.

15 B. Heyl, *New Bearings in Esthetics and Art Criticism*. New Haven: Yale University Press, 1943, lk 97.

16 Vt K. Hallas, *Historitsismi ja juugendarchitektuuri uurimisest Eestis: hinnangute muutumine kunstiajaloo*. – *Eesti kunstiteadus ja -kriitika 20. sajandil*. Toim T. Abel, P. Lindpere. Eesti Kunstiakadeemia Toimetised 9. Tallinn, 2002, lk 82–100.

17 W. E. Kennick, *Kas traditsiooniline esteetika tugineb eksimusele? – Looming 2003, nr 2, lk 251*.

Euripides, Aischylos, Sofokles,¹⁸ George Sand, John Donne, Paul Bourget, Giotto jne –, võiksime ilmselt kanda ajaproovi läbinute kilda.

Tõsi, kui ajaproovi pooldajad vaid ise suudaksid olla järjekindlad ega kalduks alalõpmata rääkima läbisegi hinnangutest ja nähtustest, mille seos hinnangutega on enam kui ähmane – „kuulsus”, „prestiiž”, „reputatsioon”, „unarusse jätmine”, „põlgamine”, „kiitmine” jms. Ent probleemi loomust need obskuursused ei muuda. Ajaproovi pooldajale on ühtviisi tülikad positiivsete hinnangute konsensus läbi ajastute kui ka kardinaalsed hinnangunihked – kui positiivsed hinnangud vahelduvad negatiivsetega. Kui me valime ühe ja mitte teise ajastuhinnangu, siis kuidas me seda eelistust põhjendame? Me ju ei tahaks jätta muljet, et oleme ühe ajahetke kasuks otsustanud meelevaldselt!¹⁹ Tundub ilmne, et mis tahes ajalõigu formaalne sätestamine viiks triivaalsustesse ja absurdsustesse – vaatesse, mille kukutamine oleks enam kui hõlbus. Küllap suhtuksime muigega kunstikriitikusse, kes enesekindlalt väidab, et ajaproovi läbimiseks kulub mingi fikseeritud ajahulk, olgu selleks siis kuraditosina aasta, põlvkonna või terve sajandi jagu ajaliiva.

Tõdegem, et küsimus, miks peaksime hinnangunihete puhul üldse arvama, et kunstiteos on ajaproovi läbinud, siin tõsiseltvõetavana ei kerki, sest ajaproovi pooldajad kipuvad reeglina hinnangunihkeid loomulikult pidama.²⁰ Pealegi, eks kuulu ajaproovi läbinud teoste nimistusse nii mõnigi selline kunstiteos, millele on sageli viltu vaadatud.

Ilma et ma suudaksin siin ajaproovija käitumist ette näha, tundub, et kaitsetaktikaid tuleb otsida kolme tüüpi valikute hulgast: esitada veenvaid kaalutlusi, mille alusel pidada ühe ajastu hinnangut määravaks, loobuda otsustamise vajadusest või hoopis väita, et hinnangunihked on üksnes näilised. Vaatleksime kahte viimast võimalust.

5. Finalism ja hinnangunihked

Kohtupraktikas on lausung „kohtuotsus on lõplik ega kuulu edasisele vaidlustamisele” üpris igapäevane. Ent miks peaks eeldama, et see kehtib ka kunstiteoste hindamise puhul? Seega, teine võimalik viis hinnangunihete kimbatusest väljuda on loobuda eeldusest, et ajaproovi tuleb tingimata tõlgendada finalistlikult – s.t et mingil ajahetkel on kunstiteose väärtus lõplikult ja pöördumatult selgunud. Kui ajaproovile lähenetaks hoopis eeldusest „uued ajad, uued hinnangud”, vabanetaks ilmselt tülikast lõpliku hinnangu tuvastamise vajadusest. Niiviisi ei oleks ajaproovi läbimine (ajaproovile vastu pidamine) enam jah- või ei-küsimus, vaid soosivate ajastuhinnangute kumuleerumise küsimus. Võidaks muidugi kahelda, kas selline kohitsetud ajaproov on informatiivne

18 E. E. Kellett, *The Whirligig of Taste*. London: Hogarth Press, 1929, lk 150; H. v. Keyserling, *Ajalikud, ajatud ja igavesed suurvaimud*. – *Akadeemia* 1991, nr 1, lk 132–133; A. Silvers, *Once Upon A Time in The Artworld*. – *Aesthetics: A Critical Anthology*. Eds. G. Dickie, R. Sclafani, R. Roblin. New York: St. Martin's Press, 1989, lk 183–195; E. M. Zemach, *A Stitch in Time*. – *The Journal of Value Inquiry* 1967/1968, Vol. 1, lk 223–241.

19 J. Stolnitz, *Aesthetics and Philosophy of Art Criticism*, lk 393. Vaevalt sõandaksime väita, et hinnang mingil ajahetkel on asjakohasem, pädevam vms ainuüksi seetõttu, et ta asub teose sünnihetkest kaugemal. Vt A. H. Goldman, *Aesthetic Value*, lk 170–177.

20 „Kunagi vaadati Bachile ja paljudele tema kaasaegsetele kui külmadele ja kuivadele skolastikutele. Tänapäeva inimese elutunnetusele on tolle kaugel eepohhi muusika aga tunduvalt lähedasem kui ajaliselt lähemal oleva XIX sajandi romantiline kunst.” (J. Jürisson, *Palestrinast Bachini*, lk 144.)

kunsti väärtuse näitaja. Sest isegi kui ajaproovi mittefinalistlik tõlgendus võimaldab vältida vajadust otsustada mingi ajahetke kasuks (ja lükata kõrvale eri ajastute ja hinnangunihete argument), on ta sellises tõlgenduses ka samavõrd triviaalne – sest mis iganes ka ei juhtu, väärtus ja hinnangud ilmnevad ikka ajas, olgu siis tegemist teose sünnieelse või -järgse, või koguni postuumse hindamisega.

Kolmandaks viisiks hinnangunihke probleemiga toimetulekuks oleks nende eitamine. Nimelt võib lähemal vaatlusel ilmnedu, et tegemist ei ole ühelt ja samalt, vaid erinevatelt alustelt tehtud hinnangutega.²¹ Näiteks konkreetne kunstiteos – maal – võib olla hea mimeetilistelt alustelt (jälgendada edukalt reaalsust), hoolimata sellest, et järgnevad põlvkonnad peavad seda teost ekspressiivselt (tundeväljenduslikult) aluselt kehvapoolseks. Seega võib väita, et antud juhul ei ole tegemist hinnangunihkega erinevate ajastute läbilõikes, vaid lihtsalt erinevate hindamisstandardite rakendamisega.²² Nihe mimeetiliselt ekspressiivsele standardile ei kahanda teose mimeetilist väärtust karvavõrdki. See diskussioon tüürib meid otsaga hinnangu-identsuse probleemi juurde – viidates sellele, et mõttekas lahendus ajaproovi diskussioonis eeldab, et osapooled on mõistete „sama hinnang” ja „nihe hinnangus” määratlemisel konsensusel.

6. Ajaproovi roll kriitiku hindamisarsenalis

Kuigi ajaproovi apoloogeid on ajaproovi läbimise ajastute hulga ja hinnangunihete küsimuses umbmäärased või eri meelt, ollakse reeglina üksmeelel selles, et kunstiteos ei saa ajaproovi läbida n-ö omas ajastus.²³ See tekitab aga küsimuse, kas ja millist rolli saab ajaproov mängida kunsti hindaja hindamisarsenalis. Lootused on kohati üpris suured: „Muusika hindamise mõõdupuid on vist niisama palju kui kuulajaid. Näiteks: ...4. Muusika, mida hindavad miljonid kuulajad pikema aja vältel. Paistab nii, et kõige kaalukam üldhinnang koorub siiski välja viimasest punktist.”²⁴ Aga on's ajaproov lollikindl hindamisvahend näiteks olukorras, kus kunstikriitik soovib tuvastada mõne vastsündinud kunstiteose väärtust?

Eelnev olukord andis juba eeldatavasti mõista, milles seisneb ajaproovi peamine nõrkus kunsti hindamise standardina: ajaproov on liiga aeglane. Kriitik, kes mingil põhjusel peaks eeldama, et ajaproov on ainus tõsine väärtusnäidik, peaks selle veendumuse tõttu jääma üsna nõutuks uute, s.t vastsündinud teoste hindamise korral.²⁵ Piirduda viimaste puhul ainult tõdemusega „eks aeg näitab”, tundub olevat pisut vähe isikult, kellelt me tavaliselt eeldame võimet tuvastada/asetada/selgitada teose tõelist väärtust.²⁶ Pealegi võib ajaproovile apelleerimine riivata kunstikriitiku eneseuhkust,

21 J. Stolnitz, *Aesthetics and Philosophy of Art Criticism*, lk 393; E. M. Zemach, *A Stitch in Time*, lk 223–241.

22 Sellest loogikast lähtudes võiks kehtetuks tunnistada ka (positiivsete) hinnangute transhitoorilise samasuse: et teos võib olla hea rohkem kui ühe standardi alusel, on aksioloogiline triviaalsus.

23 Vt L. Stolovitš, *Kas kunstil on tulevikku?* Tallinn: Kunst, 1982, lk 27.

24 U. Soomere, *Kuulata, mõista, hinnata. Raamat muusikast*. Tallinn: Eesti Raamat, 1969, lk 228–229.

25 See ei takistanud gruppi üleilmset tunnistatuid kriitikuid ja kuraatoreid aastal 2007 väitmast, et vastuolulise briti kunstniku Damien Hirsti tödest ei teata järgmisel sajandil midagi – need ei läbi ajaproovi. Vt <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/art/news/damien-who-will-hirst-stand-the-test-of-time-760426.html> [10. IV 2009].

26 Ent kas, ja mis mõttes, kriitika on/peab olema hinnanguline. Vt M. Weitz, *Criticism Without Evaluation*. – *The Philosophical Review* 1952, Vol. 61 (1), lk 59–65; R. Wellek, *The Attack on Literature and Other Essays*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1982, lk 48–63.

sest ajaproov näib nõudvat teatud alandlikkust tulevaste kriitikute põlvede suhtes. Soovitada kunstikriitikule kunstiteose hindamisel ajaproovi oleks samaväärne arsti soovitusena patsiendile: „Vaadake, teie haigusele on ainult üks efektiivne ravim, aga see ravim hakkab regulaarsel tarvitamisel mõju avaldama alles viiekümne aasta pärast.”

Kuna ajaproov sunnib uute teoste hindamist veeretama järeltulevate põlvede kaela, tuleb sel kriitikul pöörata pilk märksa vanemate kunstiteoste poole ja küsida, kas pole mitte mõni neist nüüd hindamisküpsiks saanud – lootusega, et just temal, oma ajastu hinnangut väljendaval kriitikul, on nüüd aeg ja au oma kriitikuotsustusega kinnitada, et mõni eelnevate aegade teos on just ajaproovist eluga läbi tulnud.

Ma näen kahte võimalust, kuidas saaks ajaproovi hindamisstandardina päästa. Esmalt võiks urgitseda ajaproovi läbimise kriteeriumi kallal. Eespool andsin mõista, et kunstiteoreetikud ei ole ajaproovi läbimise kriteeriumide küsimuses olnud just väga üksmeelsed. Niisiis võiksime küsida, kas järeldus ajaproovi suhtelisel piiratud funktsioonist pole tingitud eelkõige sellest, et pooldatakse mõnd väga ranget ajaproovi läbimise kriteeriumi. Kas ajaproovi läbimisele oleks võimalik anda mõni selline tõlgendus, mis teeks sest märksa kasutuskoõblikuma vahendi kriitiku hindamisarsenalis – sellise, mida saaks rakendada ka n-ö uute kunstiteoste puhul? Vähemasti esmapilgul ei tundu see olevat kerge ülesanne. Et ajaproovi saab „kiiremaks tuunida” ainult ajaliste karakteristikute kärpimise arvelt, võib tulemuseks olla sedavõrd „õhuke” ajaproovi teooria, et selle kutsumine ajaprooviks oleks täiesti eksitav.

Teiseks võimaluseks oleks ajaproovi rolli ümbermõtestamine. Ilmselt mängib just ajaproovi „aeglus” peamist rolli selles, et ajaproovile on omistatud mõnevõrra teistsugune hinnanguline otstarve.²⁷ Finalismi eeldusest loobudes võiks väita, et ajastutepikkune (s.t diakrooniline) heakskiit annab teose kõrgele väärtusele induktiivset kinnitust:²⁸ mida rohkem kinnitust, seda parem teos. Kaaluda võiks ka võimalust jätta uute teoste hindamine sobivamatele hindamisstandarditele ja tuua ajaproov n-ö metastandardina mängu alles siis, kui teatud kunstiteos on vappumas vastandlike hinnangute tule all.²⁹ Ajaproov toimiks siin õlekõrrena, millele vastandlikud kriitikud (kriitikute leerid) apelleerivad, lootuses, et järgnevad ajastud kinnitavad just tema hinnangut.³⁰ Märkigem, et see lähenemine aktiveerib ajaproovi ainult ajastusiseste erimeelsuste korral, jättes üksmeelselt head (või üksmeelselt halvad) teosed ajaproovi rakenduspiirkonnast välja. Samuti tuleb selle valiku puhul hoolikalt vaadata, et te ei pooldaks (wilde'ilikku) seisukohta, et erimeelsed hinnangud juba tõestavadki kunstiteose kõrget väärtust, sest siis pole õigupoolest ju üldse mõtet tulevikule loota.³¹

27 Ilmselt tuleb eraldi analüüsi väärivaks pidada küsimust, kuidas sõltub ajaproovi läbimise kriteerium ajaproovi kohast kunsti hindamisest.

28 R. Shusterman, *The Logic of Evaluation*. – *Philosophical Quarterly* 1980, Vol. 30, lk 333; R. Shusterman, *Evaluative Reasoning in Criticism*. – *Ratio* 1981, Vol. 23, lk 151; C. C. Pratt, *The Stability of Aesthetic Judgments*. – *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 1956, Vol. 15 (1), lk 1–11.

29 Vt nt <http://www.skytopia.com/project/rating.html> [10. IV 2009].

30 Subjektivistide ja emotivistide väitel tõendab kriitikute erimeelsus, et teose väärtus ei saa olla objektiivne. Ent ajaproovi idee abil saavad objektivistid väita, et vastakad hinnangud hakkavad „aja jooksul” konvergeeruma ning „tõde”, s.t teose objektiivne headus tuleb ajas ilmsiks. Vt J. Stolnitz, *Aesthetics and Philosophy of Art Criticism*, lk 393–394; M. A. Slotte, *The Rationality of Aesthetic Value Judgments*. – *The Journal of Philosophy* 1971, Vol. 68, lk 821–839.

31 Vt O. Wilde, *Dorian Gray portree*. Tallinn: Eesti Raamat, 1972, lk 6.

Kokkuvõte

Arutlused ajaproovi rollist kunsti väärtuse näitajana viivad tagasi kunstiteoreetilise mõtte koidikusse. Olles kaardistanud ajaproovi diskussiooni mõningaid sõlmpunkte, keskendusin selles artiklis ajaproovi läbimise kriteeriumi küsimusele. Esmalt selgitasin, milliseid metaküsimusi tekitab katse formuleerida ajaproovi läbimise mitteajalisi kriteeriume kitsalt esteetiliselt. Järelduses seisin vastamisi vajadusega otsustada erinevate kunstiteoreetiliste eelduste vahel või sõnastada kriteeriumid väljaspool kunstiteooriat. Teisena analüüsisin ajaproovi otsustusprobleeme seoses ajastuülestest positiivsete hinnangutega ja hinnangunihetega, väites, et lahendus sõltub finalismi eeldusest loobumisest ja valikutest hinnanguidentsuse küsimuses. Viimaks analüüsisin ajaproovi rolli kriitiku hindamisarsenalis ning selgitasin, miks on ajaproovi rakendus esmajärgulise hindamisstandardina piiratud.